

خیرمقدم به انسان شناسی شهری

سپیده پارسا پزوه

کارشناس ارشد انسان شناسی

- انسان شناسی شهری

- ناصر فکوهی

- نشر نی

- ۱۳۸۳، ۶۰۷ صفحه، ۱۶۵۰ نسخه، ۳۸۰۰ تومان

پدیده‌های شهری شاهدیم (Childe: 1950) است که تا دهه ۱۹۶۰ میلادی با وجود مطالعات مرتبطی که صورت می‌گرفت، به عنوان یک رشته مستقل علمی تقریباً ناشناخته بود. از آنجا که جامعه‌شناسان متقدم اولین کسانی بودند که توجه خود را به شهرها معطوف کرده بودند (Al-Zoubeidi, 2000) ریشه‌های این حوزه بیشتر در حوزه جامعه‌شناسی (به عنوان حوزه‌ای سنتی برای مطالعه جوامع صنعتی) قرار دارد. پژوهش‌های اولیه انسان‌شناسی شهری همگی ریشه‌های غیرانسان‌شناختی داشته‌اند که مهم‌ترین آنها سنن جامعه‌شناسانه تحقیق درباره روابط همسایگی و نهادهای شهری در دانشگاه شیکاگو بود که بعد از جنگ جهانی اول توسط رابرت ارزا پارک بنیان نهاده شد (Hannerz, 1980). با این حال قبل از اینکه ترکیب «انسان‌شناسی شهری» در سال ۱۹۶۳ رسماً مورد استفاده قرار گیرد، انسان‌شناسان تحقیقات گوناگونی را در برخی از شهرها انجام داده بودند، نظیر کار دلبلیو. لوید. وارنر در «یانکی سیتی» (Yankee City)، رد فیلد در «یوکاتان» (Yucatan)، اف. وایت در «بوستون» (Boston)، و همچنین کارهای چندی توسط ادوارد ساپیر (Sapir)، اچ. ماینر (Mainer) و باسکام (Bascom) طی سالهای ۱۹۳۰-۵۰.

این دوره در واقع با علاقمندی انسان‌شناسی به مطالعه امتداد زندگی روستایی در شهرها و تأثیر شهرها بر روستائیان و دهقانان مشخص می‌شود. از دهه ۱۹۵۰ به بعد گرایش پراکنده برخی از پژوهشگران این رشته را به مطالعه

پدیدهای شهری شاهدیم (Childe: 1950) اما توسعه رسمی‌تر این رشته در دهه ۱۹۶۰ با علاقمندی به پژوهش درباره شیوه‌های هم‌نویسی گروه‌های سنتی نظیر قبایل و مردم روستایی با دنیای شهری و به دنبال آن توجه به مهاجرت روستایی - شهری، سازگاری شهری، قومیت و فقر خود را نشان داد (Hannerz: 1969; Lewis: 1968; Al-Zoubeidi 2000) که در قالب پژوهش‌های متعددی با شکل مونوگراف‌های مردم‌نگارانه جدید شهری با عقاید نظری و روش‌شناسانه مستقل خود را معرفی می‌کند (Sanjek, 1998). با شکل‌گیری این حوزه جدید در انسان‌شناسی در واقع تأکید انسان‌شناسی سنتی بر جوامع ابتدایی جای خود را به جوامع شهری و پیچیده داد (Al-Zoubeidi, 2000). این تغییر جهت پژوهشی در عمل به نوعی توأم بود با تخریب انسان‌شناسی ابتدایی گرا و تصدیق اینکه همه فرهنگها بخشی از جهان مدرن‌اند، در انزوا شکل نگرفته‌اند و موجودیتهای مستقل و بی‌نیازی نیستند. از سوی دیگر، انگیزه بعدی شکل‌گیری این شاخه از انسان‌شناسی، رشد بسیار سریع و فزاینده پدیده «شهر» به عنوان پدیده جهانی جدید بود که نه تنها جوامع توسعه یافته بلکه همچنین جوامع سنتی‌تر در حال توسعه و ابعاد مختلف زندگی در آنها را نیز با سرعتی کم نظیر تحت تأثیر قرار می‌داد. به علاوه، جریان عمده دیگری که در روند شکل‌گیری انسان‌شناسی شهری نقشی اساسی داشت، تحولات فکری بود که زمینه و آثار آن به طور وسیعی

بعد از جنگ جهانی دوم و جریانات ضد استعماری، هستی رشته انسان‌شناسی را تحت تأثیر قرار داده بود. جریانی که به دنبال آن تفکیک علم انسان‌شناسی (به عنوان مطالعه گر جوامع ابتدایی)، از جامعه‌شناسی (به عنوان مطالعه گر جوامع صنعتی) اعتبار خود را از دست داد. چرا که غرب به عنوان یگانه جامعه صنعتی، در مقابل باقی دنیا به عنوان نماد جامعه ابتدایی، دیگر تقابل معتبری نبود. شاید به این دلیل که هیچ جامعه‌ای در جهان باقی نمانده بود که به گونه‌ای تحت تأثیر صنعتی‌شدن قرار نگرفته باشد. (Kemper:1996,in:Al-Zoubaidi2000)

با وجود چنین پیشینه جهانی، تعجبی ندارد که «انسان‌شناسی شهری» در کشور ما - جایی که به طور کلی رشته انسان‌شناسی دوره کودکی خود را سپری می‌کند - فاقد پیشینه باشد. در مجموع، همه پیشینه انسان‌شناسی شهری در هویت علمی و آکادمیک خود در ایران به چند سال اخیر باز می‌گردد که این رشته به عنوان یکی از دروس تخصصی رشته انسان‌شناسی در ردیف سایر دروس این رشته در مقطع کارشناسی قرار گرفت و از آن تاریخ معدود پایان‌نامه‌های دانشجویی در این حوزه به انجام رسید.

بنابراین کتاب انسان‌شناسی شهری در واقع نقطه عطفی در رشته انسان‌شناسی و به طور خاص انسان‌شناسی شهری در ایران محسوب می‌شود. در واقع، با انتشار کتاب حاضر، این حوزه علمی برای اولین بار در ایران معرفی می‌شود و شهر و موضوعات مرتبط با آن از منظر انسان‌شناسی مورد توجه قرار می‌گیرد. تا پیش از این، گرایشهای رایج در این رشته نه تنها از موضوع شهر و مطالعات انسان‌شناختی مرتبط با آن چشم‌پوشی می‌کردند، بلکه به کرات وجود نوعی مقاومت از جانب پیشگامان این رشته در رابطه با تعیین هویت

انسان‌شناسانه پژوهشهایی مربوط به موضوعات شهری را نیز شاهد بوده‌ایم. انسان‌شناسی شهری در قالب یک کتاب تخصصی و دانشگاهی به طرح و بررسی موضوعات بسیار متنوع و گوناگون در حوزه شهر از منظر انسان‌شناسی شهری می‌پردازد. کتاب، با اینکه در حوزه انسان‌شناسی شهری و برای مخاطبین خاص تدوین گردیده‌اما به دلیل جامعیتی که دارد، برای همه افراد علاقمند به موضوع شهر (از منظر اجتماعی) قابل استفاده است.

کتاب از یک مقدمه، پنج فصل و یک ضمیمه تشکیل می‌شود؛ در مقدمه به ریشه‌شناسی واژه شهر، ابعاد شناخت‌شناسی پدیده شهر و نیز رویکردهای مختلف سیاسی، اقتصادی، جغرافیایی - فضایی، معناشناختی، جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی شهر پرداخته شده است.

فصل اول با عنوان «منشأ شهر و تحول آن»، سیر تحول شهرها از آغاز پیدایش شهر تا دوران کنونی، در پنج مرحله باستانی، قرون وسطی، دوران نوزایی، دوره صنعتی و عصر فراصنعتی را تشریح می‌کند. این فصل در واقع بعد از تشریح مختصری در مورد موضوع پیدایش «شهر»، ما را به نوعی با گونه‌های مختلف و متفاوتی از شهرها که در هر یک از این دوره‌ها ایجاد شده‌اند مثل شهر هندی، شهر چینی، شهر امریکای پیش از کلمب و شهر مربوط به دوران باستان، یا شهر صنعتی، شهر استعماری، شهر جهان سوم، و شهر متعلق به دوران صنعتی آشنا می‌کند. به علاوه، در آغاز هر دوره به بحث درباره ویژگیهای آن دوره می‌پردازد.

فصل دوم با عنوان «نظریه‌های شهر و شهرنشینی»، در واقع مجموعه‌ای جامع و در عین حال فشرده و اجمالی از نظریه‌های موجود در رابطه با شهر و شهرنشینی است. این نظریه‌های در دو گروه نظریه‌های کلاسیک و جدید، هر یک در چند مقوله کلی ارائه شده‌اند که عبارت‌اند از: نظریه‌های کلاسیک: یونان باستان، اسلام، قرون وسطی، آرمان شهر (Utopia) گرابی، دس - شهری (dystpia)، مارکسیسم و جامعه‌شناسی کلاسیک؛ و نظریات جدید: مکتب شیکاگو، جامعه‌شناسی امریکا پس از شیکاگو، رویکرد معماری - تاریخی به شهر و رویکردهای نوماکسیستی.

از فصل سوم با عنوان «حوزه‌های پژوهش در انسان‌شناسی شهری» به بعد عملاً وارد بحث اصلی انسان‌شناختی می‌شویم. مؤلف در این فصل هفت محور اساسی فضا، زمان، اقتصاد، قدرت، فرهنگ، نشانه، و بیان را در مطالعه انسان‌شناختی شهر از هم متمایز می‌کند و بدین ترتیب پدیده شهر را مبتنی بر

مؤلف هفت محور اساسی فضا، زمان، اقتصاد، قدرت، فرهنگ، نشانه، و بیان را در مطالعه انسان‌شناختی شهر از هم متمایز می‌کند و بدین ترتیب پدیده شهر را مبتنی بر دیدگاهی انسان‌شناختی در هر یک از این محورها مورد بررسی جامع قرار می‌دهد

ساختار کتاب به گونه‌ای طراحی شده است که علاوه بر موضوعات اصلی و محوری که بحث اصلی بر مبنای آن پیش می‌رود، در جای جای متن، شاهد قابهای متعدد و مستقلی هستیم که محتوای هر کدام در عین حال به نوعی به موضوع اصلی بحث مربوط است

دیدگاهی انسان‌شناختی در هر یک از این محورها مورد بررسی جامع قرار می‌دهد. بدین ترتیب در بخش اول «شهر فضا»، شهر از منظر فضایی بررسی می‌شود و مفاهیم فضایی مختلفی چون فضای قدسی - ناقصدی، فضای عمومی، فضای کارکردی یا حومه - مرکز و... مطرح می‌شود. همچنین در «شهر زمان»، شهر از منظر زمان تشریح می‌شود و موضوعاتی چون زمان خطی - زمان چرخه‌ای، روزمرگی، حافظه تاریخی و زمان قدسی - ناقصدی مطرح می‌گردد و به همین ترتیب در رابطه با پنج محور دیگر (اقتصاد - قدرت - فرهنگ نشانه و بیان).

در فصل چهارم با عنوان «درآمدی بر انسان‌شناسی شهری ایران»، ابتدا بر پایه منابع قدیمی (پیش و پس از اسلام) و منابع جدید (حوزه‌های متأخر مطالعه شهر) مروری بر پیشینه مطالعات شهری در ایران صورت گرفته و سپس گونه‌های زیست اجتماعی غیرشهری بررسی شده و تحول شهرنشینی در ایران تشریح گردیده است.

سپس عناصر شهری فضا، زمان، اقتصاد، قدرت، خرده فرهنگهای شهری و نشانه‌شناسی و بیان شهری در ایران بررسی می‌شود و در ادامه، گونه‌شناسی شهرهای ایران از سه جنبه اقلیم و جغرافیا، ترکیب جمعیتی و قومی - زبانی و کارکرد اقتصادی - سیاسی تشریح می‌شود و در نهایت حوزه مطالعات انسان‌شناسی شهری در ایران مطرح می‌گردد.

فصل پنجم با عنوان «پژوهش انسان‌شناسی شهری»، در سه بخش کلی

موضوع پژوهش در شهرها را مطرح می‌سازد؛ ابتدا شیوه برنامه‌ریزی برای پژوهش شهری و سپس شیوه دقیق انجام پژوهش از مرحله ورود به میدان پژوهش تا شیوه‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها تشریح می‌شود و این بخش در نهایت با ارائه یک راهنمای تهیه مردم‌نگاری شهری به پایان می‌رسد.

در مجموع، کتاب با گذر از مباحث کلی و عمومی نسبتاً مفصل و طولانی در مورد شهر در فصل‌های اول و دوم، به موضوعات اصلی انسان‌شناختی وارد می‌شود. این موضوع می‌تواند نوعی حاشیه‌روی تلقی گردد که خواننده مشتاق مفاهیم انسان‌شناسانه را به گذر از این بخش‌ها ملزم کند. اما از سوی دیگر،

مقاله (قبلاً منتشر شده) درباره معماری و شهر (از نگارنده کتاب) ۲- معرفی مؤسسه‌ها و نشریه‌های معماری و شهرسازی در ایران، ۳- معرفی تشکلهای غیردولتی شهری ایران، ۴- معرفی پایگاههای اینترنتی مطالعات شهری در جهان؛ که در مجموع، پرونده اطلاعاتی کامل و ارزشمندی در اختیار خواننده قرار می‌دهند.

انسان‌شناسی شهری نظیر سایر نوشته‌های فکوهی، با نثری بسیار فشرده به نگارش درآمده است، بطوری که خواننده همواره خود را نیازمند شرح و بسطهای بیشتر احساس می‌کند.

به هر حال، چنانکه اشاره شد با توجه به خلأ

نسبی موجود در ادبیات انسان‌شناختی^۱ انسان‌شناسی شهری اثری ارزشمند محسوب می‌شود.

پی‌نوشت:

۱- گفتنی است که در سالهای اخیر مجموعه کتب انتشار یافته در حوزه انسان‌شناسی که فکوهی سهم عمده‌ای در خلق آنها داشته، در مقایسه با گذشته به‌گونه چشمگیری افزایش یافته است.

منابع:

- Al-Zoubeidi, L. (2000) "Urban Anthropology". Contemporary issues Methodology Sources. <http://www.indiana.edu/nwanthro/URBAN.htm>.(2002).
- Bott, Elizabeth (1957) Family and Social network. London: Tavistock.
- Childe, V. Gordon (1950) "The urban revolution". Town Planning Review, 23.
- Hannerz, Ulf (1980) Exploring the city; Inquiries towards an urban anthropology. New York: Columbia University Press.
- Hannerz, Ulf (1969) Soulside; Inquiries into ghetto culture and community. New York: Columbia University Press.
- Lewis, Oscar (1968) La Vida; a Puerto Rican family in the culture of poverty - San Juan and New York. New York: Vintage books.
- Sanjek, Roger (1998) "Urban Anthropology", In: A. Barnard J. Spencer (eds) Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology, London: Routledge.
- Sjoberg, Gideon (1960) The pre-industrial city. New York: Free Press.

پژوهشهای اولیه انسان‌شناسی شهری همگی ریشه‌های غیرانسان‌شناختی داشته‌اند که مهم‌ترین آنها سنن جامعه‌شناسانه تحقیق درباره روابط همسایگی و نهادهای شهری در دانشگاه شیکاگو بود که

بعد از جنگ جهانی اول توسط رابرت ارزا پارک بنیان نهاده شد

همه پیشینه انسان‌شناسی شهری در هویت علمی و آکادمیک خود

در ایران به چند سال اخیر باز می‌گردد که این رشته به عنوان

یکی از دروس تخصصی رشته انسان‌شناسی

در ردیف سایر دروس این رشته در مقطع کارشناسی قرار گرفت

می‌تواند با توجه به اینکه مخاطبان اولیه کتاب دانشجویان انسان‌شناسی‌اند و همچنین با توجه به فقدان ادبیات مربوط، برای ورود به موضوع اصلی، همانگونه که مؤلف کتاب نیز ذکر کرده است، گذری الزام‌آور تلقی گردد.

گذشته از این، ساختار کتاب به گونه‌ای طراحی شده است که علاوه بر موضوعات اصلی و محوری که بحث اصلی بر مبنای آن پیش می‌رود، در جای‌جای متن، شاهد قابلهای متعدد و مستقلی هستیم که محتوای هر کدام در عین حال به نوعی به موضوع اصلی بحث مربوط است. برای مثال، وقتی در میان شهرهای باستانی به شهر چینی اشاره می‌شود، قابی از فیتز جرالدر در رابطه با «شهر چینی» قرار گرفته است، یا وقتی سخن از شهر زمان به میان می‌آید، قابی با عنوان «سازمان یافتگی صنعتی زمان شهر» از ت. پاسکه را شاهدیم و یا وقتی سخن از فضای کاری در انسان‌شناسی ایران است، قابی با عنوان «بازار» از حسین سلطان‌زاده را می‌بینیم و بسیاری دیگر از این قبیل. این قابلهای را افراد بسیار متفاوتی نگاشته‌اند. از صاحب‌نظران بسیار مشهور و پیشگام در حوزه تخصصی شهر مثل لوئیس، ویرت، پارک، کاستلز، لوفور، راپوپورت و... گرفته تا صاحب‌نظران ایرانی در این حوزه مثل حبیبی، سلطان‌زاده و... و نیز چکیده‌ای از کارهای میدانی دانشجویان علاقمند به این حوزه که خودشان به نگارش درآورده‌اند. بدین ترتیب، با وجود این قابلهای خواننده علاوه بر پیگیری مسیر اصلی کتاب از یکسو، امکان دسترسی به گلچینی خواندنی از نوشته‌های دسته اول و بسیار ارزشمند صاحب‌نظران این حوزه را پیدا می‌کند و از سوی دیگر، با چکیده‌ای از وضعیت جاری پژوهش این حوزه در کشورمان آشنا می‌شود.

ضمیمه نسبتاً مفصل کتاب که بر غنای اثر افزوده است، علاوه بر بخشهای متداول منابع و مأخذ و نمایه، حاوی چهار بخش دیگر است: ۱- چهار